

6. Пасхавер О.Й. Світовий досвід для України: взаємовідносини великого капіталу з владою і суспільством / Пасхавер О.Й., Верховодова Л.Т., Агєєва К.М./ – К.: Центр економічного розвитку, 2007. – 68 с.
7. Камінський Є. Є. Україна. США. Світ / Є. Є. Камінський. – К.: Центр вільної преси, 2012. – 492 с.
8. Система моніторингу наукових досліджень у сфері економіки та фінансів України: Монографія / М. С. Вертузаєв, О. М. Юрченко та ін. – К.: НДФІ, 2004. – 112с.
9. Сірий Є.В. Становлення малого підприємництва в аспекті показників державно-інституціональних чинників та суб`єктивно-ціннісних наслідків: вітчизняний досвід.ю Зб. наук. праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка: «Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки». Київ-Логос. Вип. 16. с. 21-33.
10. Лукинов И. Социальная переориентация структуры экономики Украины //И.Лукинов //Вопр. экон. — 1995. — № 12.
11. Малий бізнес у світі та в Україні // Економіка України. — 1995. — № 7.
12. <http://www.ukrstat.gov.ua/>. Державна служба статистики. Офіційний сайт.; Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: національна доповідь//Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва. – Київ . – 2010. – 240 с.
13. <http://blogs.pravda.com.ua/authors/kostenko/>
14. Зануда А. Украина как место для бизнеса: между намибией и боливией /Зануда А.//Украинская правда. 2012 р. 8 квітня.

Отримано 20.11.2015 р.

УДК 316.3:316.35

Черних Г. А. °

Київський національний університет імені Т. Шевченка, факультет соціології, молодший науковий співробітник

ПІЗНАВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНЦЕПТУ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК

В статті розкривається сутність пізнавального потенціалу концепту індивідуалізація соціальних практик. Аргументується, що даний концепт містить значний пізнавальний потенціал, за допомогою якого можна розкрити зміст таких понять та соціальних явищ як: меритократія, коммодифікація, соціальна напруженість, соціальні ризики.

Ключові слова: *індивідуалізація соціальних практик, меритократія, коммодифікація, соціальна напруженість, соціальні ризики*

В статье раскрывается сущность познавательного потенциала концепта индивидуализация социальных практик. Аргументируется, что данный концепт обладает значительным познавательным потенциалом, с помощью которого можно раскрыть содержание таких понятий и социальных явлений как: меритократия, коммодификация, социальная напряженность, социальные риски.

Ключевые слова: *индивидуализация социальных практик, меритократия, коммодификация, социальная напряженность, социальные риски*

In this article presented the cognitive content of the concept “individualization of social practices”. This concept possesses the considerable informative potential, so it is possible to investigate more attentively the content of such concepts and the social phenomena as: meritocracy, commodification, social tension, social risk.

Keywords: *individualization of social practices, meritocracy, commodifikation, social tension, social risk.*

Актуальність. Сучасне суспільство все більш індивідуалізується, що проявляється насамперед у виході з під контроль найважливіших соціальних явищ і процесів, пов'язаних з працею, виробництвом та споживанням. Концепт «індивідуалізація соціальних практик» змістовно розширює розуміння змісту таких понять та соціальних процесів як: індивідуалізоване суспільство, суспільство ризику, суспільство знання, габітус, структурація, індивідуалізація, соціальна та індивідуальна активність, соціалізація, інституціоналізація, глобалізація, тощо. В той же час, на нашу думку, даний концепт містить значний пізнавальний потенціал, за допомогою якого можна розкрити зміст таких понять та соціальних явищ як: меритократія, коммодифікація, соціальна напруженість, соціальні ризики.

Метою даної статті є – розкриття сутності пізнавального потенціалу концепту індивідуалізації соціальних практик в сучасній теоретичній соціології.

Перше поняття яке ми розглядаємо за допомогою концепту індивідуалізація соціальних практик – поняття «меритократії». Під ним в соціології прийнято вважати у вузькому значенні – буквально владу, засновану на заслугах. Дане поняття введено англійським ученим М. Янгом в протилежність поняттям «аристократія» і «демократія», хоча він застосовував його з явно іронічним відтінком та антиутопічним характером [1].

Проте представники неоконсервативного напрямку в західній соціологічній думці (насамперед Д. Белл, З. Бжезінський, М. Платнер та ін.) придали цьому терміну позитивний зміст і сконструювали соціологічну і політологічну концепцію меритократії, спрямовану проти ідеї соціальної рівності і покликану виправдати політичні та економічні привілеї «нової інтелектуальної еліти», що вносить «найбільший внесок у добробут суспільства». Ця концепція являє собою модернізацію традиційної теорії еліт [2]. Насправді концепція «меритократії» не має вагомого теоретичного доробку в соціології.

Дана концепція опирається на ідею того, що в ході еволюції в суспільстві утвердиться принцип висування на керівні посади найбільш здібних людей, що відбираються з усіх соціальних верств. Хоча сама концепція меритократії існувала століттями, наприклад, в рамках конфуціанської філософії, сам термін

«меритократія», тобто «заслужена влада» від латинського «заслужити» і давньогрецького «влада», був вперше вжитий німецько-американським філософом Ханною Арендт в її есе «криза освіти», написаному в 1954 році, і кілька років по тому розроблений, вже згадуваним нами, британським політиком і соціологом Майклом Янгом в його сатиричній праці «Підйом меритократії», в якій описується футуристичне суспільство, де громадська позиція визначається коефіцієнтом інтелекту (IQ). У книзі така система призводить до революції, під час якої маси скидають гордовиту і відірвану від народу еліту. Аналогічні сюжети використовувалися і в інших літературних творах. Пізніше у терміна «меритократія» з'явилося більш позитивне значення, яке взяли на озброєння прихильники загальної рівності можливостей. У своїй книзі «Майбутнє постіндустріальне суспільство» (1973), Деніел Белл вважав, що меритократія дозволить усунути бюрократію, а також змінити соціальну структуру суспільства в цілому [2].

Сьогодні меритократія є одним з найважливіших посилів для успішної модернізації суспільства і держави, її навіть називають «вимірювальною лінійкою» демократії та розвитку. Дійсно, сучасна держава і сучасне суспільство вже не можуть існувати в рамках патерналістських і сімейно-кланових систем розподілу благ та кар'єрного зростання, які ведуть до деградації і наростання протиріч у суспільстві.

Верховенство розуму, розвиток у бік прогресу визначають головне достоїнство людини в рамках домінуючих цінностей – її здатність внести свій внесок у загальний рух вперед. Індивідуалізація соціальних практик спрямована на те, що кожна справа буде виконуватись найбільш здатними, найбільш підходящими для її виконання. Поняття меритократії як правління найбільш здібних нерозривно пов'язане з поняттями продуктивності та ефективності. Так, прагнення до забезпечення найбільшої продуктивності, найбільшої ефективності діяльності кожної людини, що бере коріння з раціоналізму Епохи Просвітництва, закладає основу для максимально високої швидкості руху вперед.

Можна припустити, що саме тут лежать витoki популярного визначення меритократії як дійсно справедливого суспільного устрою. Тільки ті, хто здатний домогтися найбільшої продуктивності, ефективності, найбільшого зростання і повинні бути на верхніх щаблях соціальної ієрархії. Тільки найбільш здатні повинні управляти, тому як саме вони здатні тягнути інших у бік прогресу і в цьому легітимність меритократії в сучасному суспільстві.

В основі меритократії лежить конкуренція: для того, щоб отримати високе положення в суспільстві і забезпечити собі високу якість життя, людина повинна постійно розвивати свої здібності і перевершувати в них інших людей, все це сприяє індивідуалізму, поширенню індивідуалізації соціальних практик. Тобто, коріння меритократії в індивідуальному, а не колективному початку. У цьому сенсі меритократія виступає як ідеологія близька капіталізму з його конкуренцією і необхідністю постійного зростання для збереження лідируючої позиції. Меритократія (цілком у дусі капіталізму) мало сумісна з ідеєю солідаризму. Отже, індивідуалізація сприяє формуванню меритократії; на нашу думку, індивідуалізація соціальних практик є невід'ємним процесом становлення та розвитку меритократичності. На основі реструктуризації соціальної системи, до якої призводить процес індивідуалізації соціальних практик, відбувається зміна

цінностей суспільного устрою, владних відносин та взаємозв'язків людей. «Здорова» конкуренція, яка виникає на базі меритократії, дозволяє особистості формувати власну індивідуальну активність, яка спрямована на самореалізацію та докорінну зміну соціального середовища в якому перебуває індивід.

Насправді – меритократія має досить суперечливу ідеологію. Вона близька за своєю суттю до так званого соціального дарвінізму, екстраполюється біологічний принцип природного відбору на соціальний розвиток людського роду. Меритократія обмежена в ціннісних орієнтирах. Однак, це не єдина проблема ідеології меритократії, яку можуть сповідувати сучасні суспільства. Критикуючи меритократію, Янг виступає також як критик нерівності між людьми, яка обумовлена ієрархічним суспільним устроєм. Повторюючи кантівський постулат про людину як мету в собі, Янг стверджує, що не існує фундаментальної підстави для переваги однієї людини над іншою [1]. Але дане бачення надто делегує нас до філософського обґрунтування даної проблеми, тим самим ми втрачаємо соціологічну оцінку, що негативно виражається в нашому поточному дослідженні.

Слід відмітити негативні риси меритократії, щоб визначити, чи справді є сенс індивідуалізації соціальних практик в досягненні меритократії? Суспільство, де здібні особистості позиціонуються як ті, що мають моральне право приймати рішення за менш здібних, заперечуючи право останніх повноцінно брати участь у визначенні свого сьогодення і майбутнього, в кращому випадку може бути визначене як патерналістське. У гіршому – як диктатура, здійснювана одними людьми по відношенню до інших. Меритократія, однак, може таїти в собі більшу небезпеку, ніж класичні аристократія, олігархія або тиранія.

«Якби багаті і сильні заохочувалися загальною культурою суспільства вірити в те, що вони повністю заслужили все те, що мають, можна представити якими б самовпевненими вони стали. І якби вони були впевнені, що все це для загального блага (управління тими, хто не здатний сам ефективно вирішувати свою долю), як нещадно б вони захищали свої переваги. Влада розбещує і один із секретів здорового суспільства полягає в тому, щоб завжди існувала можливість критикувати владу... Але влада не може бути обмежена, якщо звичайні люди, незалежно від того, наскільки їх відкинула система освіти, не відчуватимуть моральне право протидіяти тим, хто займає високе положення» [1], зазначає Майкл Янг. У цьому значне досягнення демократії: в десакралізації тих, хто перебуває при владі, у тій системі стримувань і противаг, яка не можлива без інституту критики влади. «Природна» перевага правлячої меритократичної еліти, яка «об'єктивно» підтверджується вимірюванням рівня інтелекту її представників у рамках освітньої системи, не залишає місця для критики влади. Одна з головних небезпек меритократії, зазначає автор теорії соціальної справедливості Джон Ролз, полягає в тому, що вона підриває основи самоповаги особистості, що не відноситься до правлячої еліти. Адже низький соціальний стан трактуватиметься в такому суспільстві як «об'єктивна» нездатність на більше. Хоча дана позиція теж піддається вагомій критиці. Лауреат Нобелівської премії з економіки Ф. А. фон Хайек зазначає, що: «Еволюція не може бути справедливою ... Тому світ Ролз ніколи не зміг би стати цивілізованим: при придушенні диференціації, що виникає в результаті везіння одних і невезіння інших, процес відкриття нових можливостей був би майже повністю знекровлений» [3].

Насправді гостро постає питання справедливої меритократії. На нашу думку, її справедливість залежить від того – на що спрямована індивідуалізація соціальних практик: на досягнення власного добробуту, чи соціального добробуту й благополуччя більшості людей у суспільстві. Тобто, можна стверджувати про те, що гуманістичні ідеї, які закладені в процес індивідуалізації соціальних практик – стають значним важелем у встановленні справедливої меритократії, взагалі у можливості її формування та розвитку.

До ідеї справедливої меритократії звернувся Д. Белл, який зазначає, що: справедлива меритократія – та, з якою погоджуються і співпрацюють люди нижчого статусу, а несправедлива – та, яка їх ображає і принижує, яку вони, мабуть, відкидають. Відчуваючи недостатню переконливість даного теоретичного допущення, Д. Белл звертається до ще одного аргументу, пов'язаного з основами самоповаги особистості. Поряд з рівними можливостями у сфері розподілу – меритократичний принцип допускає і рівне право всіх людей на самоповагу чи повагу їх особистості [2].

Д. Белл вважає корисним проводити вслід за англійським соціологом У. Рансіменом відмінність між повагою і розрізненням людини. Можна всіх в рівній мірі поважати, але далеко не всіх треба відрізняти, заохочувати, винагороджувати. Меритократія створює цінних людей внаслідок їх відмінності, тобто вони найкращі в певній сфері діяльності з оцінки своїх колег. Людина, що досягла статусу відмінності в суспільстві, є кращою.

«Принцип меритократії повинен проникнути в університети, бізнес, уряд. Суспільство, яке не має своїх кращих людей на чолі його провідних інститутів, є соціальним і моральним абсурдом. Це не суперечить принципу чесності. Я можу визнати пріоритет найменш виражених в системі (при всій труднощі її визначення) як аксіому соціальної політики, але без зниження можливостей для кращих підніматися вгору завдяки праці та власним зусиллям. Принцип заслуг мені здається необхідною основою продуктивного суспільства. Важливо, що суспільство відкрито кожному» [2]. Таким чином, Меритократичне суспільство Д. Белла поєднує рівну повагу всіх з більш-менш високим ступенем відзнаки деяких. Всі нерівності в престижі і багатстві, що допускаються тут, є нерівностями, що виникають з відмінності, що робить їх справедливими.

Отже, меритократія, на нашу думку, досить позитивна ідея, а не негативна, як це відображено в праці М. Янга. Меритократія – це:

- максимальна свобода особистості,
- відповідальні громадяни,
- влада гідних: честь, компетентність, служіння своїй справі,
- відсутність корупції,
- оцінка особистості за здібностями і досягненнями,
- рівність перед законом,
- рівні стартові можливості для всіх,
- вільне підприємництво,
- прозорість суспільних відносин,
- продуктивна праця,
- гідне життя для кожного,
- справедливе суспільне визнання і винагорода особистості за заслуги,
- справедлива конкуренція,

- культ здоров'я, знань,
- інновації і традиції, тощо.

Отже, індивідуалізація соціальних практик насправді виступає фактором становлення та розвитку досить позитивної ідеї соціального розвитку – меритократії. Як і процес індивідуалізації соціальних практик, меритократія заохочує до кардинальних змін у соціальному порядку, соціальній структурі суспільства, з метою досягнення загального благополуччя, зниження соціальної нерівності та подолання перешкод у самореалізації індивідів.

Іншим процесом, який в сучасну епоху набуває широкого поширення – є процес коммодифікації, на нашу думку, він має безпосередній зв'язок з процесом індивідуалізації соціальних практик. В вузькому значенні поняття «коммодифікація» (від англ. commodity – товар) відображає – процес, в ході якого різноманітні види людської діяльності визначаються грошовим еквівалентом і фактично стають товарами, які можна купувати і продавати на ринку. Теоретичним підґрунтям даної ідеї є роботи К. Маркса, який стверджував, що капіталізм являє собою саморозширену економічну систему, яка вимагає все більшої коммодифікації. Капіталізм, таким чином, веде до витіснення духовних чи людських цінностей грошовими [4].

Дане поняття пов'язано з поняттям «товарного фетишизму» (commodity fetishism). Доктрина товарного фетишизму вперше була сформульована К. Марксом. Товарний фетишизм – це процес, в результаті якого люди представляють свої соціальні відносини так, немов останні є речами. Ця доктрина пов'язана із запропонованим Марксом раніше розрізненням між виробництвом чого-небудь для свого власного споживання і виробництвом товару, тобто предмета, створюваного виключно для обміну (на гроші або інший товар). Товарний фетишизм вказує на більш широке сприйняття і, отже, неправильне розуміння економічних і соціальних відносин з точки зору розгляду товарів як частини «природного» порядку. Маркс вважав, що більша частина політичної економії винна в фетишизації економіки і таким чином у приховуванні основоположних відносин [4].

Товарне виробництво, що витрачає людську працю на виробництво предметів або послуг для продажу, безумовно, існувало ще до капіталізму. Але при капіталізмі товарна форма економічної діяльності все більше проникала в усі аспекти людського життя.

Оскільки виробники не входять в контакт один з одним до обміну зробленими ними продуктами, між ними не існує ніяких соціальних відносин за винятком власне акту обміну цими предметами. Останні починають підміняти собою соціальні відносини. У цьому випадку осмислення людьми соціальних відносин, пов'язаних з їх роботою, характеризується фетишизмом: уявлення про фізичні продукти праці та їх обмін заміщають і маскують самі соціальні відносини.

Особливо завдяки роботам К. Маркса та його послідовників процеси коммодифікації, прямим результатом яких, як передбачалося, стануть зростання відчуження і дегуманізація суспільства, були марковані соціологією як втілення зла [5].

Для американського соціолога Карла Поланьї існують три головних об'єкта, які повинні бути ізольовані від коммодифікації: праця, земля і гроші. У той час як гроші в принципі не мають свого змісту і тому не можуть бути коммодифіковані,

фіктивність праці і землі як об'єктів коммодифікації пов'язана з їх життєво важливим значенням для людини. Як тільки праця і земля стають абсолютними товарами, легко обмінюваними на гроші, це відразу ж ставить під загрозу свободу і рівність соціальних прав індивідів. Коммодифікація праці в своїх межах відсилає до інституту рабства, коли людина перестає бути метою дії і стає лише засобом дії, як будь-яке інше неживе знаряддя праці. Коммодифікація землі, в свою чергу, веде до нерівності у доступі до ресурсів, що має ключове значення для виживання людини [6].

Поланьї критикує традиційну економічну теорію за її спробу перетворення даних фікцій в реальність. Він звертає увагу на те, що опір ринкової експансії виникає не тільки в умах інтелектуалів, але і в тканині соціальних відносин. Суспільство виробляє свого роду захисний панцир з культурних інститутів, який захищає його не тільки від провалів саморегульованого ринку, а й від надмірної «маркетизації» [6].

Поняття «коммодифікації» в цілому підіймає досить гостру соціологічну проблему, яка в соціології ще не знайшла ґрунтовного відображення. Дії, які раніше були прямим результатом взаємодії між людьми, – розвага, емоційна підтримка, навчання, відпочинок, догляд за дитиною, навіть людська кров і органи для пересадки або використання матки – тепер потрапили на ринок, де людські відносини приховані за безособовою купівлею-продажом. Кожен раз, коли новий аспект життя стає товаром, таке нехтування колишніми цінностями викликає деяке обурення.

Коммодифікація стає більш глибокою, коли інвестори можуть вкласти свої гроші в ті підприємства, які обіцяють принести найбільший прибуток, і наявність робочої сили дозволяє інвесторам ставитися до людей, – навіть до дуже кваліфікованих людей, як до узагальненої людської робочої сили, – взаємозамінним витратам виробництва.

Отже, ми можемо стверджувати, що процес коммодифікації – досить суперечливий, неоднозначний та потребує глибинного соціологічного аналізу. На основі проробленого аналізу можемо аргументувати те, що коммодифікація призводить до комерціалізації людського життя. Дана комерціалізація витісняє звичне розуміння духовності, моральності індивіда.

Отже, індивідуалізація соціальних практик має зв'язок з процесом коммодифікації в контексті змін у соціальних відносинах, які спричинені людською активністю у сфері ринкових відносин, які дедалі більше пронизують людське буття. Онтологічний сенс формування індивідуалізації соціальних практик в цьому випадку відображається в негативному вимірі маскуванню соціальних відносин через процес коммодифікації.

Треба зазначити, що сучасність характеризується практично всіма видами соціально-економічних і політичних процесів, що відбуваються у суспільстві, які нерозривно пов'язані з таким явищами як соціальна напруженість, соціальні ризики. Постійні соціальні трансформації впливають на розвиток індивідів, створюючи нові умови для індивідуалізації соціальних практик, відбувається поширення соціальних ризиків на індивідуальному та соціальному рівнях. Суперечності в економічній, політичній, соціальній, духовній сферах суспільного життя ведуть до незадоволеності перевагами, очікуваннями, потребами індивідів

і соціальних груп за різними ознаками (етнічними, конфесійними, професійними та ін.)

Невідповідність цілей та інтересів соціальних суб'єктів (індивідів, груп) викликають незадоволеність населення і породжують соціальну напруженість. Якісна своєрідність цього процесу додає поведінкова установка на протестні дії, спрямовані на нейтралізацію джерел напруги, досягнення поставлених цілей. Зростання незадоволеності веде до підвищення рівня соціальної напруженості. При цьому вона переходить з однієї стадії в іншу, змінюючи форми прояву від конструктивних (різного роду соціальної активності, індивідуальної активності) до деструктивних (протестних дій, що ведуть до безладдя і нестабільності).

Соціальна напруженість – це особливий стан суспільної свідомості та поведінки, специфічна ситуація сприйняття й оцінки дійсності. В суспільствах виокремлюють: міжособистісну, міжгрупову, міжнаціональну або глобальну напруженості.

Сам термін «соціальна напруженість» входить до категоріального апарату економіки, соціології, психології, історії й політичних наук і може розглядатися як міждисциплінарне поняття. Незважаючи на вдавану простоту, чисельні дослідження доводять, що мова йде про соціальне явище, яке має власний механізм виникнення об'єктивних і суб'єктивних факторів і умов, що діють у кожному конкретному поєднанні обставин, місця й часу. Кожна з перерахованих вище наук вкладає в поняття «соціальна напруженість» свій зміст.

Термін «соціальна напруженість» в працях західних соціологів розуміється по-різному: як «розрив між очікуваним і реальним задоволенням потреб» (Дж. Бертон), як «невідповідність між компонентами дій» (Н. Смелзер), як «опозиція чи сварка, які можуть виникнути на основі несумісності соціальних цінностей» (Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Т. Парсонс), як «розбіжність ініціатив (цілей і стратегій міжгрупового поведінки) у структурі суспільства» (К. Райт). У західній соціології домінує традиція індивідуалізації напруженості при аналізі несприятливих соціальних ситуацій. Однак таке уявлення соціальної напруженості явно недостатнє, тому що спостерігається зміщення акценту з соціального на індивідуально-особистісний рівень аналізу проблеми, що підкреслює загальні індивідуалізаційні тенденції. У роботах Р. Дарендорфа, Р. Блумера, Дж. Г. Скотта, Р. Фуллера, Р. Майерса проблема соціальної напруженості зводиться до вивчення соціального конфлікту. У вітчизняній соціології дане поняття має кілька інтерпретацій: «особливого», «специфічного» стану суспільних відносин (Н. Данакін, М. Муханова, І. Пирогов, В. Рукавішников); «відхилення подій, що відбуваються від їх раціонального розвитку» (А. Кваша, С. Соловйов); «соціального феномену» (Е. Тучков).

У західних соціальних науках одним з перших поняття соціальної напруженості зустрічається в роботі Т. Парсонса «Структура соціальної дії». Вводячи до складу соціальної дії поняття соціальної норми, він прямо вказує, що нормативний елемент, зустрічаючи опір при реалізації соціальної дії, є джерелом соціальної напруженості і потенційного конфлікту.

«Напруга, - пише Т. Парсонс, - є тенденцією до порушення рівноваги в балансі обміну між двома і більше компонентами системи» [7]. Як бачимо з цього визначення, поняттю «соціальної напруженості» Т. Парсонс відводить важливу роль в аналізі цілісності соціальної системи. При цьому з точки зору Т. Парсонса,

категорія соціальної напруженості особливо важлива в розумінні внутрішніх змін, бо вона характеризує деяку тенденцію або пресинг, що обумовлює виникнення дисбалансу у відносинах між структурними елементами соціальної системи. Отже, поняття соціальної напруженості розглядається Т. Парсонсом на соціальному рівні для характеристики стану соціальної системи в цілому.

Інтерес західних соціологів концентрується переважно на проблемах адаптації індивідів і груп до мінливих умов життя, а не на соціальних конфліктах, на статистиці, а не на динаміці суспільної системи. Аналіз конфліктів зводиться до психологічного дослідження, замінюється дослідженням різного роду «напруженостей» (tension, strain), а їх природа пояснюється «неправильною» психічною поведінкою індивідів.

На нашу думку, соціальну напруженість слід розглядати в рамках теорії соціальних змін. Суспільство, в якому вона присутня – як систему. Як джерело і рушійну силу всіх змін – індивіда, який реалізує свої інтереси; соціальну групу та суспільство в цілому.

Отже, підводячи підсумок про розуміння сутності соціальної напруженості у світовій соціологічній думці, можна зробити висновок, що в західній соціології домінуючою стала традиція індивідуалізації та психологізації напруженості при аналізі несприятливих соціальних ситуацій. З нашої точки зору, таке подання соціальної напруженості хоч і є явно недостатнім, оскільки спостерігається зміщення акценту з соціального на індивідуально-особистісний рівень аналізу даної проблеми, але доцільним при розгляді процесу індивідуалізації соціальних практик. Для відображення якісних властивостей соціальної системи необхідне таке подання соціальної напруженості, яке має здатність вивести дослідника на рівень аналізу динаміки соціальних змін в рамках всієї суспільної системи.

Як ми вже встановили – результатам процесу індивідуалізації соціальних практик нелегко дати однозначну оцінку. Часто наслідки цього процесу оцінюються негативно, і для цього є серйозні підстави, адже перед індивідом постає гостра проблема соціальних ризиків.

В цілому слід розрізняти поняття «ризик» як такого та поняття «соціального ризику». В соціології поняття «соціального ризику» не набуло чинної теоретичної концептуалізації, і в більшості все зводиться до поняття «ризик» в цілому.

Поняття ризик (англ. risk; нім. Risiko/wagnis) тлумачиться як:

1. Можлива небезпека.

2. Ситуативна характеристика діяльності, яка полягає у невизначеності її результату і можливих несприятливих наслідків у разі невдачі.

Під поняттям «соціальний ризик» в соціології розуміється – визнана суспільством передбачувана (ймовірна) подія в житті людини, настання якої призводить до втрати її здатності до праці (постійно або тимчасово) або обмеження попиту на працю і відповідно повної або часткової втрати заробітку (доходу), що є джерелом засобів до існування.

Ризик в концепції британського соціолога Е. Гідденса аналізується на рівні соціальних систем. На думку соціолога, ризик є результатом модернізації і активізується процесами глобалізації. Розвиток сучасних суспільств, виражений в абстрактних системах сучасності (інформація, грошові системи), створив умови відносної безпеки для безперервного перебігу повсякденного життя, безпечніші,

ніж в будь-якому досучасному суспільстві. Однак, за словами Е. Гідденс, подібний процес – «палиця з двома кінцями» [8, 9].

На думку Н. Лумана, соціологія позначає і вивчає нові межі ризику. На перший план виходить аналіз наслідків трьох типів систем, які виробляють ризики в сучасному суспільстві – природні, технологічні та соціальні. Але дії в цьому напрямку, як зазначає Н. Луман, «в даний час, відбуваються швидше без рефлексії; я маю на увазі, що соціологія рефлектує свою роль. Бо вона знає, що піддаються відбору, то чому і як вона сама тоді робить це?». Тобто, соціологія в якійсь мірі сама бере участь у процесі виробництва ризиків. «Теоретична рефлексія задовільного рівня повинна б розпізнати, щонайменше «аутологічну» компоненту, яка виступає завжди, коли спостерігачі спостерігають спостерігачів. Здобуте соціологією знання про соціальну обумовленість всякого переживання і діяння, *mutatis mutandis*, відноситься і до неї самої. Вона не може спостерігати суспільство ззовні, вона оперує в суспільстві; і саме вона – то і повинна була б це знати» []. Отже, можемо стверджувати про те, що соціологія є наукою, яка може формувати процес індивідуалізації соціальних практик – у процесі виробництва ризиків.

Висновки: 1. Концепт індивідуалізації соціальних практик має пізнавальний потенціал у соціологічних дослідженнях пов'язаних з розкриттям таких понять як: меритократія, комоодифікація, соціальна напруженість, соціальні ризики. 2. Індивідуалізація соціальних практик виступає фактором становлення та розвитку ідеї сучасного соціального розвитку – меритократії. Як і процес індивідуалізації соціальних практик, меритократія заохочує до кардинальних змін у соціальному порядку, соціальній структурі суспільства, з метою досягнення загального благополуччя, зниження соціальної нерівності та подолання перешкод у самореалізації індивідів. 3. Онтологічний сенс формування індивідуалізації соціальних практик відображається в негативному вимірі маскуванню соціальних відносин через процес коммодифікації. 4. Особливий стан суспільної свідомості та поведінки, специфічна ситуація сприйняття й оцінки дійсності – соціальна напруженість – може виникати завдяки процесам індивідуалізації соціальних практик, через зростання суспільних запитів до індивіда: його самореалізації та зростання. 5. В процесі індивідуалізації соціальних практик індивід має справу з вагомою проблемою розвитку особистості в суспільстві – соціальними ризиками, що значно впливають як на особистісне зростання людини так і на розвиток сучасних суспільств в цілому.

Список використаних джерел

1. Янг М. Возвышение меритократии 1870-2033 годы / М. Янг // Утопия и утопическое мышление: антология зарубежной литературы / Сост.: В.А. Чаликовой. – М., «Прогресс», 1991. – 322 с.
2. Bell D. On meritocracy and equality / D. Bell // National Affairs. Public Interest, 1972. – Vol. 29. – p. 29–68.
3. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность / Ф. А. Хайек. – М., 1992. – С. 131
4. Маркс К. Капитал / К. Маркс // Т. 1. – М., 1960. – 907 с.
5. Данилова Л. В. Первобытнообщинный строй. Марксистско–ленинская теория исторического процесса. Исторический процесс: целостность, единство и многообразие, формационные ступени / Л. В. Данилова. – М., 1983. – 691с.

6. Поланьи К. Саморегулюючийся ринок і фактивні товари: труд земля і деньги / К. Поланьи // THESIS, 1993. Том 1. Вып. 2. – С. 10–17.
7. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; пер, с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 266 с.
8. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность / Э. Гидденс // THESIS. – 1994. – № 5. – С. 107–134.
9. Гидденс Э. Трансформация интимности. Сексуальность, любовь и эротизм в современных обществах / Э. Гидденс; пер. с англ. В. Анурина. – СПб.: Питер, 2004. – 208 с.
10. Луман Н. Понятие риска / Н. Луман // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. – 1994. – № 5. – С. 135–160.

Отримано 10.11.2015 р.

УДК 316.331

Нахабич Н.С. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, аспірант

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИМІРИ КУЛЬТУРИ ДОВІРИ

У статті розглядається феномен «культури довіри» крізь призму теорій довіри П. Штомпки та Ф. Фукуями. Визначаються основні фактори, які спричиняють появу культури довіри та недовіри, її структуру та специфіку відповідно до того, які стратегії обирають індивіди

Ключові слова: довіра, культура довіри, недовіра

В статье рассматривается феномен «культуры доверия» сквозь призму теорий доверия П. Штомпки и Ф. Фукуямы. Определяются основные факторы, которые приводят к появлению культуры доверия и недоверия, ее структуру и специфику в соответствии с тем, какие стратегии выбирают индивиды.

Ключевые слова: доверие, культура доверия, недоверие

The article deals with the phenomenon of "culture of trust" using the cognitive base of the theories of trust by P. Sztompka and F. Fukuyama. Determined the factors which produce the culture of trust and distrust and its structure and specificity according to the strategy chosen by individuals.

Keywords: trust, culture of trust, distrust

Актуальність теми. Інтерес до поняття довіри зростає в багатьох наукових дисциплінах, у тому числі соціології, політології, економіці, психології, історії, політичній теорії та філософії, управлінні та організації досліджень,